

DE BUNKERS VAN TERSCHELLING

EEN ROUTE LANGS DE ATLANTIKWALL

**ATLANTIK
WALL**

WADDENGEBIED

7 KM

120 MIN

7 KM

120 MIN

GROEPENTERREIN

TIGERSTELLING

GROOTDUIN

BEGRAAFPLAATS

DOODEMANSKISTEN

DUIKTEAM

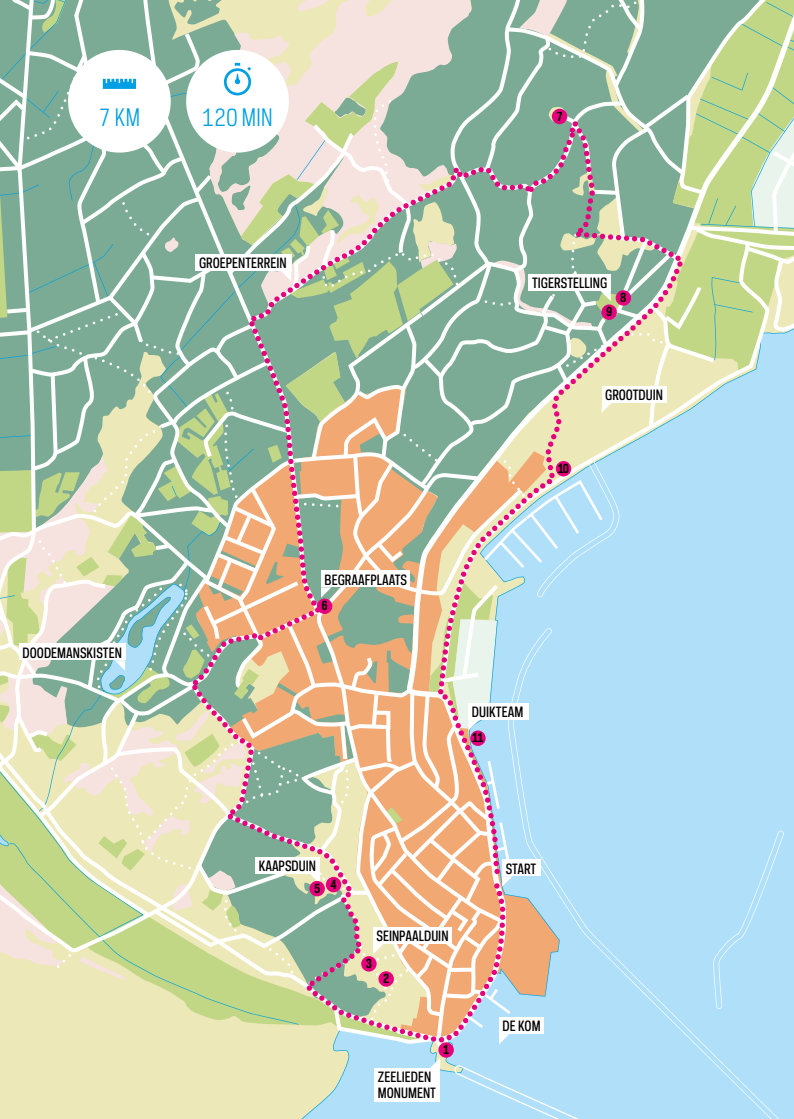
KAAPSDUIN

START

SEINPAALDUIN

DE KOM

ZEELIEDEN
MONUMENT

Deze wandelroute loopt langs markante plekken uit de oorlogstijd. Ga terug in de tijd en beleef een bewogen geschiedenis. Een wandeling langs bunkers in de duinen en het bos, en een bezoek aan het imposante Bunkermuseum de Tigerstelling op West-Terschelling. Op de fiets zijn de bunkerstellingen in Formerum, Hoorn en Oosterend te bereiken.

De Bunkers van Terschelling

Overal op Terschelling kom je ze tegen: de overblijfselen van Duitse bunkers uit de Tweede Wereldoorlog. Deze bouwwerken tekenen het landschap en herbergen vele verhalen. Het Duitse leger heeft tijdens de Bezetting van Terschelling tussen 1941 en 1943 honderden bunkers gebouwd voor de Atlantikwall. Deze strategische verdedigingslinie liep over meer dan 5.000 kilometer van Spanje tot aan Noorwegen. Het Duitse leger wilde door middel van deze Atlantikwall een invasie door de geallieerden voorkomen.

Bunkercomplexen

Terschelling nam in deze verdedigingslinie voor Duitsland een belangrijke positie in. Geallieerde vliegtuigen en schepen konden op hun aanvalsroute naar Duitsland vanaf het eiland goed onderschept worden. Met dit doel hebben Duitse troepen radarstellingen, Flak-batterijen en ongeveer 500 bunkers op Terschelling gebouwd. Die bunkers dienden als manschapsverblijf, uitkijkpost of als geschutskoepel voor mitrailleurs en luchtafweerkanonnen. Sommige bunkers zijn door de jaren heen vernietigd of in zee verdwenen maar er liggen nog vele verscholen in het zand. De belangrijkste bunkers op West-Terschelling zijn uitgegraven om de herinnering aan de oorlogstijd zichtbaar te houden.

→ Start met de rug naar het VVV kantoor en ga rechts naar De Kom, langs het Zeeliedenmonument.

1. Zeeliedenmonument

Dit monument voor diegenen die op zee gebleven zijn, is gebouwd op het fundament van een gevechtbunker. Van hieruit liep een tunnel naar het woonhuis Brandariuskercke aan de overzijde. Dit huis was destijds door de Duitse Wehrmacht gevorderd.

→ Loop door over de rotonde. Volg het pad langs Paviljoen De Walvis en ga daarna rechtsaf de trap op, naar het Seinpaalduin, een ideaal uitkijkpunt.

Uitzicht vanaf de Westbatterij

2. Westbatterij

Op 16 mei 1940 zetten de eerste Duitse militairen voet op Terschelling. Met het hijsen van de vlag met hakenkruis op de Brandaris was de bezetting een feit. Op het Seinpaalduin en het Kaapsduin werd 'de Westbatterij' gebouwd voor de Duitse Kriegsmarine en de Luftwaffe.

3. Seinpaalduin (Westbatterie)

De 'Wassermann-bunker' is hier nog prominent zichtbaar. Met de grote Wassermann S. (Schwer) radarantenne die hier stond, kon het Duitse leger de snelheid en de koers van vliegtuigen volgen. De 30 meter hoge radartoren op het duin kwam hoger dan de Brandaris, was 13 meter breed en had een bereik van 300 kilometer. Bommenwerpers vanuit Engeland konden zo van ver worden gespot, waardoor het Duitse afweergeschut snel klaar kon worden gemaakt en nachtjagers vanuit Leeuwarden gealarmeerd werden. In 1943-1944 probeerden de geallieerden de radar te storen met snippers zilverpapier, waardoor er valse echo's op de radar verschenen.

→ [Loop van het Seinpaalduin naar het uitkijkpunt op het naastgelegen Kaapsduin, bij het Seinhuisje.](#)

Seinpaalduin met de radartoren.

4. Kaapsduin

De Westbatterie op het Kaapsduin bestond uit tientallen bunkers, vier geschutstellingen en schuttersputten. Hiervan zijn enkele nog zichtbaar. Aan de voet ligt een rijtje vakantiewoningen die in bunkers zijn gebouwd. Zoals bij elke stelling, stonden de bunkers onderling via loopgraven met elkaar in verbinding. De centrale keuken voor de Duitse manschappen stond hier beneden aan de Zwarte Weg. Het uitkijkpunt op het Kaapsduin geeft zicht op een groot deel van het eiland.

5. Seinhuisje

Hiernaast staat het Seinhuisje, gebouwd bovenop een bunker van een Flak-geschutsopstelling. Schoten en zoeklichten gingen vanaf het duin ook over een kippenboerderij die eieren leverde aan de Duitse bezetter. Omdat de kippen hierdoor van de leg raakten, stond op een gradenboog aangegeven welke hoek ontzien moest worden. Het Seinhuisje zelf is gebouwd in de Koude Oorlog, als peilstation om communistische zenders af te luisteren. Nu luister je hier naar zee, wind en vogels.

→ Volg vanaf het Kaapsduin het dalende pad tot het wandelpaaltje met rode aanwijzing. Volg die rode route het zandpad af, naar beneden, langs een bunkeringang aan je linkerhand tot aan het verharde pad aan de bosrand, dan rechtsaf. Volg dit tot aan een afslag met woningen en houd het pad links afbuigend aan. Ga bij de viersprong rechtsaf.

De weg loopt langs een opmerkelijk muurtje aan de linkerhand. Bij de ANWB-paddenstoel gaat het pad over in de Lutineweg. Volg richting Halfweg en sla aan het einde van de straat linksaf bij het politiebureau. Meteen rechts aan de overkant ligt de Militaire Begraafplaats.

6. Militaire begraafplaats

Boven de Noordzee haalde de Duitse luchtafweer met regelmaat geallieerde vliegtuigen neer. Militaire slachtoffers die op Terschelling uit zee zijn geborgen, zijn op dit nieuwe kerkhof begraven. In totaal 151, onder wie Fransen, Amerikanen, Engelsen, Polen, Australiërs, Canadezen, Nieuw Zeelanders en een Noor. Nadat in 1949 een aantal soldaten is herbegraven, liggen hier nog 84 geallieerden, sommigen anoniem. Op de witte zerken prijken de emblemen van marine, lucht- en landmacht. Centraal staat het witte Kruis der Opoffering als monument voor de omgekomen Britse Militairen. Op de naastgelegen Algemene Begraafplaats staat het Oorlogsmonument 1940-1945, ter nagedachtenis aan alle burgers die tijdens de bezetting zijn omgekomen.

→ Ga, met de rug naar de ingang van de begraafplaats, rechtsaf de Longway op. Aan het eind de Douwe Totlaan over, het bos in richting kantoor Staatsbosbeheer. Ga daarna de eerste afslag rechts het groepenterrein op. Neem rechtdoor het karrenpad en blijf dat volgen met de heide aan de linkerhand.

Ga bij de kruising rechtdoor tot aan bredere schelpenweg. Steek deze over en loop direct het tegenoverliggende bospad op. Ga niet links het 'huifkarpad' op maar volg de bocht naar rechts. Sla bij het wandelpaaltje met groene route schuin links omhoog het smalle paadje in. Volg hier de 'groene route' een stukje. Aan de linkerhand kom je uit bij de trap naar uitkijkpunt Snijderspad.

7. Groenplak (Snijderspad)

Aan het Snijderspad is door Staatsbosbeheer een fraai uitkijkpunt gemaakt. Je kijkt hier noordoostelijk naar het Groenplak, waar als onderdeel van de Tigerstelling een radarpost was gevestigd met bunkers, barakken, een werkplaats en een radaropstelling: een lichter type Wassermann dan op het Seinpaalduin.

→ Met de rug naar de trap het pad schuin rechts tegenover de trap omhoog lopen. Ga langs een bunkeropening rechts, door naar een bunker met het opschrift 'Tiger Stellung'. Ga rechts naar het informatiebord. Loop dit voorbij het brede bospad af. Dat komt uit bij Bunkermuseum de Tigerstelling.

8. Tigerstelling

De Tigerstelling vormde het hart van de Duitse verdedigingslinie op Terschelling. Het complex bestond uit circa 100 bunkers. Vrijwilligers van Stichting Bunkerbehoud Terschelling hebben vier belangrijke bunkers in oorspronkelijke staat teruggebracht en voor het publiek opengesteld. In de vroegere soldatenkantine is nu het Bezoekerscentrum ingericht. Dit type bunker is een 'Wirtschaftsgebäude' en een van de weinige bunkers die half bovengronds is gebouwd. Voor de bouw van de bunkers waren in 1941 en 1942 - naast tewerkgestelde eilanders - 600 arbeiders van buiten het eiland aangesteld. Tijdens de Duitse Bezetting zijn er tussen 1.500 en 3.000 Duitse manschappen op Terschelling gehuisvest. Het eiland was bovendien herstellingsoord voor Oostfrontstrijders. Op een bevolking van ongeveer 3.300 eilanders betekende dit bijna een verhouding van één op één: een Duitse soldaat op een eilander.

9. Berta commandobunker

De Tigerstelling had een omvang van rond de zeven hectare met daaromheen versperringen en landmijnen. Er stonden radarinstallaties, een uitkijktoren, mitrailleurposten en diverse types bunkers. De grote commandobunker Berta is in oorspronkelijke staat te zien. Hier werden alle radargegevens van de Wassermann-radar, de Freya-radar en de Würzburg Riese volgradars verzameld. Ook vond hier de coördinatie plaats van de luchtstrijd boven de Waddeneilanden. 'Berta' stond in radiocontact met een piloot die met zijn jachtvliegtuig boven Terschelling cirkelde om vijanden te onderscheppen. Door toedoen van radarstelling Tiger zijn bijna 200 geallieerde toestellen neergehaald.

Bij het Bezoekerscentrum in de voormalige Kantinebunker is een wandelroute over de Tigerstelling te krijgen. Ook is hier een tentoonstelling en een film over de Atlantikwall te zien. Tijdens een vooraf te boeken rondleiding brengt de gids je in een aantal historisch ingerichte bunkers, zoals de Bertabunker.

→ Steek vanaf de Tiger de Hoofdweg over. Neem het pad dat naar beneden over het Grootduin naar de passantenhaven leidt.

Bezetting

Vanaf 1940 was het eiland verboden gebied voor alle niet-ingezetenen. Dat had een grote impact op de economie omdat er ook geen toeristen meer mochten komen. Verder bleven echt harde maatregelen van de bezetters uit. Zo stond in het oorlogsdagboek van eilander Van Campen te lezen: "We zijn hier tamelijk goed door de oorlog gekomen, veel hebben we er niet van geweten en honger is niet geleden". Dat kwam ook omdat de eilander mannen niet ingezet werden voor de Arbeitseinsatz in Duitsland. Zij konden blijven werken in de landbouw en veeteelt voor de voedselvoorziening op het eiland – en in de bunkerbouw.

Verzet

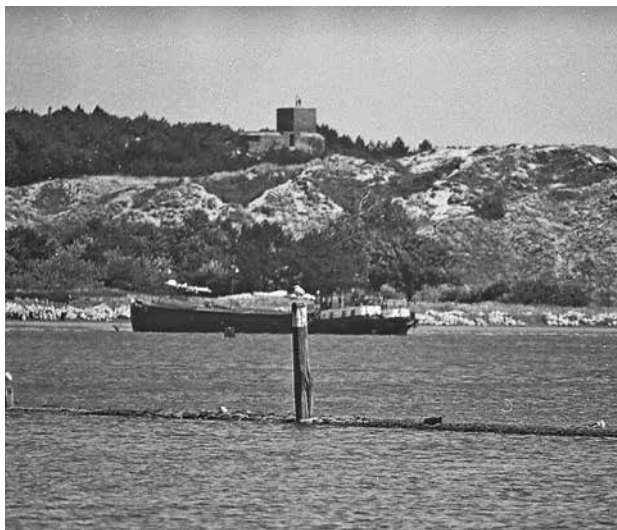
Bovendien zorgde het hoge aantal Duitse soldaten dat grote verzetsda- den vrijwel onmogelijk waren: er was bijna geen veilige plek om onder te duiken en geen manier om te vluchten. En, rust bewaren betekende ook: voorzieningen behouden. Het verzet bestond vooral uit de smokkel van illegale kranten en luisteren naar de illegale BBC-radio.

De georganiseerde ondergrondse op Terschelling bestond aan het einde van de oorlog uit een groep van ongeveer 150 eilanders – relatief een grote groep. En toen de positie van Duitsland verzwakte, heeft het Verzet op Terschelling voor de Bevrijding een behoorlijk aantal wapens weten te smokkelen.

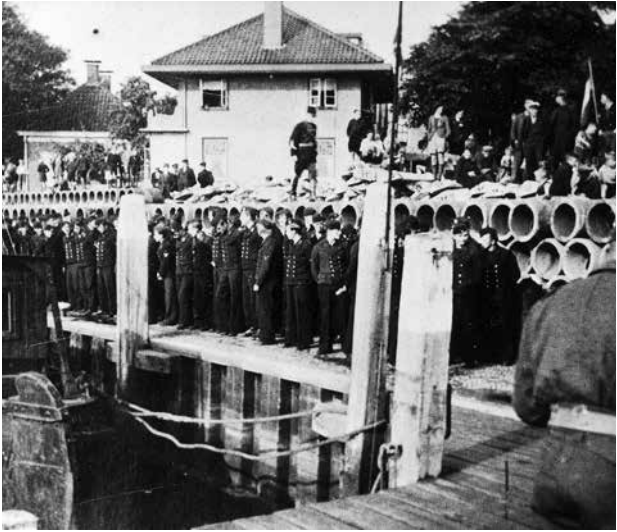
10. Dellewal

Het Grootduin kijkt uit over Dellewal (dialect voor 'lager wal') met de passantenhaven in de enige natuurlijke baai van Nederland. Op dit duin heeft een van de Schijnwerperstellingen van de Duitse marine gestaan. Daarnaast stond het recreatiegebouw waar wekelijks een film werd gedraaid voor de Duitse manschappen – de latere dancing Dellewal. Even verderop links stond de jeugdherberg, die diende als hospitaal (Lazaret) en verblijf voor Duitse vrouwelijke militairen. Op weg naar West staan nog zogenoemde bunkerwoningen.

→ Loop door langs het wad tot de Willem Barentszkade. Hier staat het clubhuis van duikteam Ecuador.

11. Snelvuurkanon

Naast het clubhuis ligt een aantal opgedoken scheepskanonnen. Er staat ook een Krupp-snelvuurkanon, afkomstig van een Duitse Mijnenveger. Deze werd op 4 juli 1944 in de Noordzee tot zinken gebracht door een Engelse torpedoboot. Over het huis op de hoek gaat het verhaal dat het een onderkomen was van het Verzet, voor het gevorderd werd. In de kelder verborg de Ondergrondse gesmokkelde wapens. De Duitse bezetter wist daar niets van – tot de wapens bij de capitulatie van Duitsland werden opgeëist. De haven lag vol met Duitse schepen; raümboten, mijnenvegers en voorpostenboten. Bij het Loodsgebouw aan de kade werden na de capitulatie de Duitse troepen ingescheept. Op 31 mei 1945 werden de laatste Duitse soldaten vanaf Terschelling weggevoerd.

Bevrijding

De bezetting heeft op Terschelling langer geduurd. Ruim drie weken na de officiële capitulatie op 5 mei werden hier de Duitse troepen ontwapend door zestig manschappen van de Jaffa Force, een Brits artillerieregiment. Toen drie verzetsmensen op de avond van 5 mei de Inselkommandant wezen op de overgave van Duitsland, geloofde hij het nieuws in eerste instantie niet en verbood om de Nederlandse vlag uit te hangen. Toen op 29 mei de Engelse troepen kwamen, verlieten de Duitse soldaten Terschelling. Het eiland was bevrijd.

→ Volg de kade verder tot aan het VVV-kantoor of stap op de fiets richting het oosten van het eiland.

Tips voor op de fiets naar Formerum, Hoorn en Oosterend

A. Stelling Margot

Ter hoogte van Paal 11 stonden tientallen bunkers voor manschappen met paardenstallen, schuttersputten, radaropstellingen en een zoeklicht. Hier, in de duinen tussen Midsland en Formerum aan Zee, hield de Duitse marine met twee radars de vijandelijke schepen van de geallieerden in de gaten. Met koperen kabels in zee kon het geluid van motoren opgevangen worden. Een deel van de bunkers is nog terug te vinden, een aantal daarvan is in gebruik als zomerhuisje.

→ Vanaf het Strandhotel gaat een fietspad naar Hoorn en een fietspad via de Badweg door het Formerumer bos.

B. Bomkraters Formerum

In het Formerumer bos maken bomkraters het oorlogsverleden zichtbaar. Een Engelse Lancaster bommenwerper, op weg naar Duitsland, werd in 1943 achtervolgd en beschoten door een Duits jachtvliegtuig. Om hoogte te winnen loste de Lancaster zijn bommen boven het Formerumer bos. Nu zijn de kraters gegroeid tot bijzondere stukjes natuur.

→ Van Formerum verder door naar Hoorn.

C. Infanteriestelling Hoorn

Ter hoogte van paal 14 stonden bunkers als onderkomens voor de infanterie en als herstellingsoord voor soldaten van het Oostfront. Langs de wandelpaden in het Hoornse bos liggen nog meerdere bunkers verscholen. Aan de Badweg is aantal omgebouwd tot accommodatie van de Friese Volkshogeschool – Folkshegeskoalle Schylgeralân. Ook de voormalige uitkijktoren hier is nu een bijzondere hotelkamer en in een van de zalen is gratis een kleine tentoonstelling te bezichtigen over de geschiedenis van dit terrein.

→ Rechtsaf door het bos gaat het fietspad naar Oosterend.

D. Oostbatterij

Aan het begin van natuurgebied De Boschplaat, paal 18 – paal 20, stond de stelling van de Oostbatterij. Een van de bunkers hier was maar liefst 45 meter lang en diende als recreatieruimte en noodziekenhuis voor het Duitse leger. Na de oorlog is er een biologisch station in gehuisvest, voordat het gebouw in de jaren 80 werd afgebroken. Het meest opvallende exemplaar van deze stelling is de Zoeklichtremise. Nu beter bekend als 'De Bunker van Kapitein Rob'.

Hier houdt het verharde fietspad op. Maak hier nog een mooie wandeling, ga verder oostwaarts richting het Drenkelingenhuisje of keer terug naar één van de vele gezellige dorpen.

Geniet van de vrijheid.

- A. Stelling Margot
- B. Bomkraters Formerum
- C. Infanteriestelling Hoorn
- D. Oostbatterij
- E. Tigerstelling
- F. Westbatterij

A

D

C

E

F

NOORDERGRONDEN

Oosterend

Hoorn

Lies

Formerum

Landerum

Midsland

Seeryp

Kinnum

Hee

Baaiduinen

West aan Zee

Midsland aan Zee

West Terschelling

KROON
POLDERS

NOORDSVAARDER

SCHUITENGAT

BOSCHPLAAT

KOEGELWIECK

ROOSJE-POUWER

BOANSKE
POUWER

7008

Fotografie: Jonathan Andrew, Cor Swart. Met dank aan Museum het Behouden Huys en Bunker Museum Terschelling. Een aantal foto's zijn beschikbaar gemaakt door particulieren, een aantal verkregen zonder verwijzing naar de copyrighthouders. Rechthebbenden kunnen zich wenden tot de uitgever.

VVV Terschelling
Willem Barentszkade 19a
West-Terschelling
Mail: info@vvvterschelling.nl
www.vvvterschelling.nl

Voor korte informatievragen:
WhatsApp: 06 82 64 00 43
Telefoon: 0562 443000

© VVV Terschelling

